

УДК 331.5

DOI: <https://doi.org/10.32782/2415-8801/2019-6.6>

Гаман Г.В.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри економічної теорії, обліку та оподаткування,
Київський національний університет будівництва і архітектури

ТРУДОВА МІГРАЦІЯ: ОСОБЛИВОСТІ ТА НАСЛІДКИ ДЛЯ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ

У статті розглянуто міграцію як природне явище, трудову й освітню міграції, їх основні причини і наслідки для економічного розвитку держави. Досліджено процес перетворення України на постачальника за кордон висококваліфікованого людського капіталу, особливо її молодіжного сегменту, а також зарубіжний досвід політики міграції. Розкрито досвід економічно розвинених країн, де дефіцит кваліфікованих кадрів – головна проблема підприємств через міграцію до більш розвинених країн та до вищої оплати праці. Сформульовано як проблемні питання трудових мігрантів, так і виділено позитивні акценти міграції, зокрема грошові перекази заробітчанин як значні інвестиції в економіку. Виходячи з вищезазначеного, визначено доцільність розроблення й упровадження ефективної політики у сфері міграції та запропоновано першочергові заходи для її реалізації.

Ключові слова: мігрант, міграційний процес, трудова міграція, освітня міграція, людський капітал, ринок праці, політика міграції.

ТРУДОВАЯ МИГРАЦИЯ: ОСОБЕННОСТИ И ПОСЛЕДСТВИЯ ДЛЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВА

Гаман Г.В.

В статье рассмотрена миграция как естественное явление, трудовая и образовательная миграции, их основные причины и последствия для экономического развития государства. Исследован процесс превращения Украины в поставщика за границу высококвалифицированного человеческого капитала, особенно ее молодежного сегмента, а также зарубежный опыт политики миграции. Раскрыт опыт экономически развитых стран, где дефицит квалифицированных кадров – главная проблема предприятий из-за миграции в более развитые страны и с высшей оплатой труда. Сформулированы как проблемные вопросы трудовых мигрантов, так и выделены положительные акценты миграции, в частности денежные переводы работников как значительные инвестиции в экономику. Исходя из вышеперечисленного, определена целесообразность разработки и внедрения эффективной политики в сфере миграции и предложены первоочередные меры по ее реализации.

Ключевые слова: мигрант, миграционный процесс, трудовая миграция, образовательная миграция, человеческий капитал, рынок труда, политика миграции.

LABOR MIGRATION: FEATURES AND CONSEQUENCES FOR THE ECONOMIC DEVELOPMENT OF OUR COUNTRY

Haman Halyna

Migration is considered as a natural phenomenon, an integral part of the world economy. The relevance of labor and educational migration, their main causes and negative consequences for the economic development of our country. The process of Ukraine's transformation into a supplier abroad of highly skilled human capital, especially its youth segment – students, is investigated. Investing the state expects the return in the form of working out all invested money, not to mention the profit from those investments. The vector of the migration process over the past five years has changed in Ukraine due to hostilities in the east, visa waiver with European Union countries and the openness of foreign universities. The experience of economically developed countries, where skilled workers shortages are the main problem of enterprises through migration to more developed countries and to higher wages, is revealed. The main problematic issues of labor migrants have been formulated, in particular, the high cost of living of migrants, which involves the payment of a considerable part of wages for living, food, and health. Illegal migrants remain a problematic issue. Positive emphases of migration, in particular remittances of workers, as significant investments in the economy are highlighted. Based on this information, the feasibility of developing and implementing an effective migration policy are determined, where everyone has the right to a decent work and life. The proposed priority measures for its implementation, in particular the important task of the state, should be the improvement of the knowledge base on migration flows, which requires coordination of efforts of all institutions that possess the necessary data on migration policy. In order to return students with European diplomas, it is advisable to promote their own zero-tax business. Adjustment of the system of working out of students of budgetary funds after graduation from university, by their employment in budgetary institutions, enterprises. Also important is regulating the mismatch between supply and demand in the labor market and simplifying the mechanisms for remittances of migrant workers to Ukraine.

Keywords: migrant, migration process, labor migration, educational migration, human capital, labor market, migration policy.

Постановка проблеми. Міграція сама по собі є явищем цілком природним та об'єктивним, наявним протягом усієї історії людства. На думку світових експертів, у сучасній глобалізованій економіці мігранти – невід'ємна частина світового господарства. Утім, для сучасної економіки України процеси трудової міграції є одним з основних ризиків, які щороку набувають загрозливих масштабів, особливо серед молоді. Втрачаючи свій трудовий потенціал, по суті, ми інвестуємо неоціненний людський ресурс в економіку практично всіх розвинутих країн світу, допомагаючи їм нарощувати потенціал у багатьох сферах, при цьому не отримуючи віддачу. Україну відносять до найбідніших країн Європи, тоді як вона входить до топ-10 країн – донорів мігрантів у світі [6], зокрема це стосується будівельної сфери, ІТ-сфери, сільського господарства, медицини, готельного бізнесу та сфери послуг.

Трудовий мігрант за визначенням МОП – це людина, яка перетинає державний кордон із метою працевлаштування в іншій країні. За визначенням ЮНЕСКО мігрант – це людина, яка постійно або тимчасово проживає не в тій країні, де вона народилась, та набула наочних соціальних зв'язків у країні проживання. ООН дає найширше визначення мігранта – воно включає як людей, що їдуть на постійне місце проживання, так і тих, хто виїжджає вчитися чи працювати, а також біженців та осіб, які шукають притулку.

За даними ООН, у світі сьогодні налічується 200 млн трудових мігрантів, кожен з яких у пошуках кращого життя, вищої оплати праці, соціального пакету, умов праці мігрують до інших країн. За даними представництв в Україні, кожен п'ятий українець є потенційним мігрантом і хотів би виїхати з населеного пункту, в якому живе. За статистикою Центру економічної статистики, зріст еміграції з України почав фіксуватися у 2009 р., потім була пауза до 2014 р., а потім знову був міграційний вибух [3].

Україна перетворилася на постачальника за кордон інтелектуального, освіченого людського капіталу, де зрозумілою їй економічно обґрунтованою є перевага одноразової інвестиції у відносно дешевого за західними мірками готового фахівця над дорогим і тривалим процесом його підготовки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження питань трудової міграції належить вітчизняним науковцям, таким як А.М. Колот, В.М. Лич, Е.М. Лібанова, Г.В. Смалійчук. Незважаючи на вагомість раніше проведених досліджень, в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів проблема активізації трудової міграції в Україні все більше ускладнюється та потребує детальнішого вивчення для пошуку можливих шляхів її вирішення.

Постановка завдання. Мета статті полягає у визначенні ключових причин трудової міграції українців, їх особливостей, напрямів, ролі держави в регулюванні цих процесів, а також у знаходженні шляхів зниження виїзду молоді та працездатного населення України за кордон.

Виклад основного матеріалу дослідження. На тлі загального зниження чисельності населення до 42 079,5 тис осіб (I кв. 2019 р.) стратегічне значення має скорочення чисельності тих вікових груп, з яких формується майбутнє нашої держави, – молодь. Так, серед потенційних трудових мігрантів майже половину становлять люди віком від 18 до 29 років. Саме серед

таких молодих людей кількість довгострокових трудових мігрантів, які вирішили не повертатися до України, є майже вдвічі більшою, ніж серед людей віком від 45 до 65 років. Основною причиною зростання молодіжної міграції є стрімке збільшення чисельності громадян, які виїжджають за кордон для навчання. Якщо десять років тому в ЄС навчалися трохи більше 10 тис учнів та студентів-українців, то в 2015 р. їхня чисельність сягнула майже 43 тис. Лише протягом 2016 р. громадянам України було вперше оформлено 25,3 тис дозволів на перебування в ЄС з освітньою метою, із них 16,8 тис зафіксовано в Польщі [8]. Наростання освітньої міграції пов'язане не тільки з бажанням отримати якісну освіту, а й із тим, що вона може бути сходиною до подальшого працевлаштування та проживання за кордоном. Тим більше що низка зарубіжних країн започаткувала численні програми для українських студентів, створила умови виходу іноземців, які успішно закінчили національні навчальні заклади, на ринок праці країни перебування. Проте довготривале стажування та контракти поступово можуть перерости у право на постійне проживання, а в окремих випадках і в отримання громадянства країни перебування. Це стосується науковців, галузевих фахівців, висококваліфікованого технічного персоналу, які є рушійною силою стратегічного розвитку сильної держави.

Однією з найвагоміших проблем у контексті перспектив науково-технічного прогресу і належного стану безпеки нації є «відплив мізків». Безвізовий режим із країнами Шенгену призвів до частішої міграції вітчизняних працівників, молоді до країн із вищим рівнем оплати праці. За різними даними, офіційно за кордоном працює близько 3,2 млн українців, а не офіційно – майже 7 млн. При цьому 40–50% припадає на нашого сусіда – Польщу (рівень оплати праці в чотири рази вищий, ніж на вітчизняному ринку). У Польщі українців приваблює не лише висока оплата праці. Ця країна сама пережила роки масової міграції до Німеччини, Великобританії та інших країн ЄС, коли виїхало понад 2 млн поляків. Економіка Польщі йде в ріст, рівень безробіття дуже низький через нехватку працівників, отже, місце робітників займають українці. Така ж ситуація в більшості економічно розвинених країн ЄС, зокрема Чехія та Німеччина оголосили про плани з пом'якшення умов працевлаштування іноземних громадян (Польща це зробила раніше), проте дане повідомлення може досить негативно вплинути на економіку нашої держави.

Економіки цих держав стрімко розвиваються, а дефіцит кваліфікованих кадрів – це головна проблема підприємств. Зокрема, за новим імміграційним законом Німеччини шанси отримати роботу візу і дозвіл на проживання в Німеччині, як і раніше, будуть вищими у тих фахівців, кого німецька економіка потребує найбільше. Інформацію про попит на ті чи інші професії можна буде знайти на спеціальному сайті. Найбільшим проявом це є у будівельній сфері, сільському господарстві, медицині. При цьому така можливість буде в усіх мігрантів, що мають визнане у Німеччині свідоцтво про професійну кваліфікацію та знання німецької мови. Тобто наших випускників університетів, більшість з яких навчалася на державному замовленні, з дипломами вишу та знанням німецької мови вже чекає Німеччина. А з ким залишиться наша країна? Інвесту-

ючи, держава, очікує на віддачу у вигляді відпрацювання студентом вкладених у нього коштів, не кажучи вже про прибуток від тих інвестицій. Відсутність цільового державного замовлення – це проблема сьогодення, марне витрачання коштів та вкладення в економіку інших держав, які залучають наших емігрантів, що розвивають їхню економіку.

За даними досліджень соціологічної групи «Рейтинг», більшість опитаних мігрантів (близько 80%) шукає сезонну або короткострокову роботу за кордоном і за межами України планує перебувати до шести місяців. І тільки 15% опитаних розраховують на довгострокове працевлаштування [4].

Міграційний процес за останні п'ять років змінився. Зокрема, раніше найбільше людей виїжджало до Росії, то тепер – до Польщі; через воєнний конфлікт на Сході України більшість людей шукає кращого життя за кордоном, тоді як раніше виїжджало із Західної України. За гендерною структурою раніше більше мігрувало жінок, тоді як зараз збільшується чисельність чоловіків. Збільшилася міграція молодих осіб до 30 років, зокрема на навчання, а також більш продуктивної та кваліфікованої частини населення. Тоді як іммігрують не кращі кадри з економічно нерозвинених країн світу.

Основними причинами трудової міграції в Україні є: збройний конфлікт на території Східної України, корупція у вищій ешелонах влади, низький рівень життя громадян, кризова економіка, безробіття, «реформування» медичної та освітньої сфер, екологічна ситуація, відсутність прогнозування та диспропорції на ринку праці та ін. Проте наші трудові мігранти можуть стикатися з чималим колом проблемних питань в інших країнах, серед яких: дороговизна життя (дорожчий споживчий кошик, комунальні платежі, обов'язкове медичне страхування); досить часто зустрічається той факт, що заробітні плати нижчі, ніж аналогічні для жителів даних країн, часто відсутність офіційного працевлаштування, а отже, і проблеми з пенсійним забезпеченням; невідповідні умови праці; соціально-психологічні питання, зокрема розлука з сім'єю, дітьми. Ці та інші питання не зупиняють мігрантів у пошуках кращого життя.

У НБУ вважають, що продовження відпливу робочої сили з України високими темпами створює підвищення диспропорцій між попитом та пропозицією на ринку праці, що супроводжується зростанням заробітних плат та, відповідно, інфляції разом зі зниженням потенціалу економіки.

Трудова міграція впливає на рівень заробітної плати в бік підвищення не лише через зменшення пропозиції робочої сили на ринку праці, а й через процеси наближення (конвергенцію) заробітних плат в Україні до заробітних плат сусідніх країн, указано у звіті НБУ [8]. Так, мінімальна місячна зарплата зросла з 1.01.2019 до 4 173 грн, погодинна – до 25,13 грн. Середня зарплата в Україні у червні 2019 р. становила 10 783 грн, або 385 євро.

Із кожним роком збільшується сума заробітків. У 2018 р. працюючі за кордоном українці відправили додому 10,9 млрд доларів, що становить 8,3% українського ВВП. У 2019 р., за прогнозом, ця сума збільшиться до 12,2 млрд доларів [2].

За даними ООН, сьогодні 800 млн людей по всьому світу живуть за рахунок грошових переказів, одержуваних від родичів, що працюють в інших країнах.

Сімейні грошові перекази, таким чином, підтримують кожного сьомого жителя Землі. 480 млн доларів, які 200 млн трудових мігрантів вислали своїм близьким у 2017 р., пішли в країни, що розвиваються. Це вдвічі більше, ніж у 2007 р., і втричі більше, ніж загальна зовнішня фінансова допомога, виділена цим країнам на розвиток із різних джерел. Очікується, що в період із 2015 до 2030 р. трудові мігранти відправлять додому 6,5 трлн доларів [7].

Водночас, за даними Інституту економіки та прогнозування НАН, Україна починаючи з 2015 р. недоотримує щорічно близько 40 млрд грн у зв'язку з міграцією українців за кордон. Зауважимо, що серед негативних чинників трудової міграції є неефективне використання державних коштів на соціальний захист. Зокрема, субсидії, які виділяються для заробітчан. Легальні трудові мігранти платять податки в тих країнах, де працюють, відповідно, загострюється проблема з виплатами пенсій, оскільки в Україні досі працює солідарна система пенсійного забезпечення.

Проблемним питанням залишаються нелегальні мігранти, адже українці не завжди коректно використовують безвізовий режим, тому що нерідко ідуть по «безвізу» й стають там нелегальними трудовими мігрантами. На 11% збільшилася кількість нелегальних мігрантів з України. Приблизно до 40 тис українців повернули додому через перевищення 90 днів перебування за кордоном за 2018 р. [3].

Виходячи з вищезазначеного, вважаємо за необхідне розробити та впровадити ефективну політику у сфері міграції. Розроблення політики повинне базуватися на достовірних статистичних даних. Отже, першочерговим завданням держави має бути вдосконалення бази знань про міграційні потоки, що вимагає координації зусиль прикордонників, держави, місцевих органів.

Створення умов для сталого економічного зростання в Україні сприятиме розвитку достатньої кількості нових робочих місць та гідної оплати праці, призведе до повернення в країну більшості громадян, які зараз працюють за кордоном. Співвітчизники, які отримали під час роботи за кордоном досвід, знання та навички, збагатять тим самим економіку і бізнес-середовище нашої країни. Вже сьогодні знання, досвід, навички, зусилля та креативність населення розвинених країн мають більшу вартість, аніж техніка й обладнання на підприємствах та корисні копалини в надрах. Використання людського капіталу найкращим чином дає змогу отримувати додаткові прибутки, а його розвиток стає найважливішим завданням як на рівні окремих компаній, так і держав у цілому.

Сподіватимемося на значні позитивні зміни на вітчизняному ринку праці, пов'язані з появою нового президента та парламенту, які сприятимуть формуванню ефективної політики у сфері міграційної політики. Всі звернули увагу, що під час інавгурації Президент України В.О. Зеленський, звернувся до всіх українців у світі: «Нас 65 мільйонів. Так, не дивуйтеся: нас 65 мільйонів. Тих, кого народила українська земля. Українці в Європі та Азії, у Північній та Південній Америці, в Австралії і в Африці... Ви нам дуже потрібні... Привезіть, будь ласка, свої знання, досвід і ментальні цінності» [1]. Поки що це лише заклик, а чи буде це досягнуто, покажуть час та проведена відповідна державна політика.

Першочергово для вирішення ключових проблем, пов'язаних із трудовою міграцією, на рівні держави доцільно запропонувати такі заходи:

- вирішення внутрішніх питань держави, зокрема завершення військових дій на Сході, зниження корупції в усіх сферах, вихід із кризи та відповідний підйом економіки;

- моніторинг і налагодження умов формування системи державного регулювання міграційних процесів, створення державного банку даних про іноземних роботодавців, поглиблення міжнародних зв'язків із питань легальної зайнятості населення;

- налагодження системи відпрацювання студентів бюджетних коштів після завершення університету шляхом працевлаштування їх до бюджетних установ, підприємств;

- створення умов для започаткування власної справи, зокрема надання нульового оподаткування для молоді в Україні, а це може сприяти поверненню наших студентів з європейськими дипломами;

- регулювання диспропорцій між попитом і пропозицією на ринку праці, а також залучення комерційних посередників у пошуку офіційних роботодавців за

межами України для профорієнтації потоків надлишкової робочої сили;

- введення обов'язкового страхування життя і здоров'я громадян України перед їх виїздом за кордон із метою працевлаштування із солідарним державним фінансуванням;

- спрощення механізмів грошових переказів трудових мігрантів в Україну.

Висновки з проведеного дослідження. Виходячи з вищезазначеного, на превеликий жаль, сьогодні є достатньо підстав стверджувати, що українські реформатори пішли хибним шляхом. У всякому разі поки що не спостерігається будь-якої зацікавленості відстоювати інтереси вітчизняного ринку праці, залучаючи власних висококваліфікованих працівників та піднімаючи економіку нашої держави. Людський капітал – це основне багатство будь-якої країни. Без такого розуміння ми не зможемо побудувати міцну державу та вирішити ключові проблеми вітчизняного суспільства, особливо його молодіжного сегменту. Тому серед першочергових заходів для поліпшення ситуації є розроблення й упровадження ефективної міграційної політики з реалізацією на рівні держави запропонованих вище заходів, де кожна людина має право на гідну працю та життя.

1. Інавгураційна промова Зеленського. Повний текст від 20 травня 2019 року. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-promova-zelenskoho/29952433.html> (дата звернення: 10.10.2019).

2. Какові наслідки масової трудової міграції українців? FaceNews. URL: <https://www.facenews.ua/news/2019/446473> (дата звернення: 20.11.2019).

3. Міграція в Україні: наскільки проблема масштабна? Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/donbas-realii--migracija/29826553.html> (дата звернення: 16.10.2019).

4. Савенко С. Українці на експорт: сьогодні і завтра трудової міграції. Finance.ua. URL: <https://news.finance.ua/ua/news/-/413402/ukrayintsi-na-eksport-sogodni-i-zavtra-trudovoyi-migratsiyi> (дата звернення: 10.11.2019).

5. Смалійчук Г.В. Інвестиції у людський капітал та міграція у контексті розвитку інноваційно-креативної економіки України. Фінансування інноваційного розвитку України: стан, проблеми та перспективи : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 7 листопада 2013 р. Київ : КНЕУ, 2013. С. 393–395.

6. Трудова міграція: чому українці йдуть з країни і як їх повернути? Телеканал новин 24. URL: https://24tv.ua/trudova-migratsiya-chomu-ukrayintsi-yidut-z-krayini-i-yak-yih-povernuti_n1026342 (дата звернення: 10.11.2019).

7. У світі сьогодні налічується 200 мільйонів трудових мігрантів – ООН. УНІАН. URL: <https://www.unian.ua/society/10155248-u-sviti-na-sogodni-nalichuyetsya-200-milyoniv-trudovih-migrantiv-oon.html> (дата звернення: 19.11.2019).

8. Шрамко Ю. НБУ: трудова міграція у 2019 році вже не так тиснеться на зарплати. Українські національні новини. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1759370-nbu-trudova-migratsiya-u-2019-rotsi-vzhe-ne-tak-tisnutime-na-zarplati> (дата звернення: 10.10.2019).

1. Zelenskyi's inaugural address. Full Text dated May 20, 2019. Radio Svoboda. Available at: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-promova-zelenskoho/29952433.html> (accessed 10 October 2019).

2. What are the consequences of mass labor migration of Ukrainians? FaceNews. Available at: <https://www.facenews.ua/news/2019/446473> (accessed 20 November 2019).

3. Migration in Ukraine: How large is the problem? Radio Svoboda. Available at: <https://www.radiosvoboda.org/a/donbas-realii--migracija/29826553.html> (accessed 16 October 2019).

4. Savenko S. Ukrainians for export: today and tomorrow of labor migration. Finance.ua. Available at: <https://news.finance.ua/ua/news/-/413402/ukrayintsi-na-eksport-sogodni-i-zavtra-trudovoyi-migratsiyi> (accessed 10 November 2019).

5. Smaliichuk H. (2013) Investytsii u liudskyi kapital ta mihratsiia v konteksti rozvytku innovatsino-kreatyvnoi ekonomiky [Investment in human capital and migration in the context of development of innovative and creative economy of Ukraine]. Proceedings of the Finansuvannia innovatsiinoho rozvytku Ukrainy: stan, problemy ta perspektivy. (Ukraine, Kyiv, November 7, 2013). Kyiv: KNEU, pp.393–395.

6. Labor migration: why do Ukrainians leave the country and how to return them? News Channel 24. Available at: https://24tv.ua/trudova-migratsiya-chomu-ukrayintsi-yidut-z-krayini-i-yak-yih-povernuti_n1026342 (accessed 10 November 2019).

7. There are 200 million migrant workers in the world today – the United Nations. UNIAN news agency. Available at: <https://www.unian.ua/society/10155248-u-sviti-na-sogodni-nalichuyetsya-200-milyoniv-trudovih-migrantiv-oon.html> (accessed 19 November 2019).

8. Shramko Y. NBU: Labor migration in 2019 will not put much pressure on salaries. Ukrainian national news. Available at: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1759370-nbu-trudova-migratsiya-u-2019-rotsi-vzhe-ne-tak-tisnutime-na-zarplati> (accessed 10 October 2019).